

Lakatos Miklós

Beszélgetés Spéder Zsolt demográfussal*

Conversation with the social demographer Zsolt Spéder

Lakatos Miklós, a Statisztikai Szemle nyugalmazott főszerkesztője
E-mail: drlakatosmiklos@gmail.com

1961. február 23-án született, általános iskoláit szülőfalujában, Rátkán végezte, középiskolába a miskolci Földes Ferenc Gimnázium matematika tagozatára járt. A Budapesti Közgazdaság-tudományi Egyetem tervgazdasági szakát elvégezve 1986-ban okleveles közgazdász diplomát, 1991-ben egyetemi doktori fokozatot, 2020-ban MTA doktora címet szerzett. A munka világába lépve 1986 és 1999 között a budapesti Közgazdaság-tudományi Egyetemen oktatott, 1999-től a KSH Népeségtudományi Intézetében (NKI) dolgozott, amelynek 23 éven át igazgatója volt. Intézetvezetői munkája mellett számos demográfiával, szociológiával kapcsolatos hazai és nemzetközi kutatásban vett és vesz részt. Jelenleg a Pécsi Tudományegyetem szociológiai tanszékén oktat, emellett jelentős publikációs tevékenységet folytat. 2007-ben Fényes Elek-díjban részesült. 2025-ben a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjává választották. Nős, három gyermek édesapja.

Kezdeként, kérlek, beszélj a családi hátteredről, gyermek- és ifjúkori éveidről, tanulmányaidról!

Bár Szerencsen születtem, egy kis faluban, a Tokaj-Hegyalján található Rátkán töltöttem gyermekkoromat. Édesanyám tanítónő, édesapám könyvelő volt. Általános iskolai tanulmányaimat a szülőfalumban végeztem, nem meglepő módon írni, olvasni édesanyám tanította meg. Szüleimmel együtt részesei voltunk a falu mindennapi életének. Szerettem a több napi munkával előkészített tavaszi-nyári

* Spéder Zsolt a KSH Népeségtudományi Kutatóintézet (KSH NKI) tudományos tanácsadója, a Népeség Tanulmányozása Európai Társasága tiszteletbeli elnöke. A KSH NKI neve 2025-ben KSH Kvantitatív Társadalom- és Gazdaságtudományi Kutatóintézetre változott.

lakodalmakat, a Szent Anna-búcsút, volt téli szomszédolás, disznóölés és kukoricafosztás. Meghatározó élményemmé vált, hogy be kellett kapcsolódnunk a szőlőtermesztés háztáji gazdaságába, ami édesanyánknak, aki a polgári élet értékei szerint szeretett volna élni, különösen nehéz volt. Mi, gyerekek megtanultuk és végeztük a szőlőtermesztés minden munkáját, a februári metszéstől a nyári kapálásokon keresztül az októberi szüretelésig. Jó iskola volt, megismertem és átéltem az agrárvilág és a falusi élet természettel szembeni kiszolgáltatottságát, a paraszti világ szokásait, a napszámosok gondjait. Gyerekként szerettem falun élni, de mindig vonzott a város, annak nyüzsgése, és biztos voltam benne, hogy felnőttként nem földet művelve szeretnék megélni. Ezek a tapasztalatok máig élnek bennem, és különösen élénkek, amikor a társadalom tagolódásán gondolkodom, és írok róla. Középiskolába Miskolcra, a Földes Ferenc Gimnáziumba jártam, ez idő alatt kollégiumban laktam, nyolcan voltunk egy szobában. Nekem ez volt az első trauma az életemben: a falusi általános iskola után, ahol minden könnyen ment, megmaradni egy nagyvárosban, teljesíteni speciális matematika szakon az ország egyik legjobb gimnáziumában, ahova a miskolci elit gyermekei jártak. Jól emlékszem rá, hogy az első hét után otthon sírva panaszkodtam, hogy nem is matematikából, de magyarból kell kimagaslóan teljesítenem. A matematika már az általános iskolában is érdekelt, versenyeken is értem el helyezést, így a matematika tagozat logikus választás volt. Azonban tanárain, különösen a magyar- és a történelemtanárom hatására a történelem iránt is érdeklődni kezdtem. Akkoriban lehetőség volt részt venni az ún. *studium generale* egyetemi előkészítő kurzuson, amelyen több neves egyetemi oktató előadott, és nagy élvezettel hallgattam a gazdaságtörténeti előadásokat, amelyek teljesen új perspektívából mutatták meg nekem a világot, és ez megerősítette érdeklődésemet a gazdaságtörténet, a közgazdaságtan iránt. Ebből következett, hogy olyan egyetemre jelentkeztem, amely mindkét irányú érdeklődésemmek megfelelt. A Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetemre (1953-tól 1990-ig Marx Károly Közgazdaságtudományi, ma Budapesti Corvinus Egyetem) 1979-ben vettek fel.

Hogyan teltek az egyetemi évek a nagyvárosban, mennyiben határozták meg pályádat?

Izgalmas korszak volt, egy kis faluból egy hazai nagyvárosra át az ország legnagyobb városába kerültem. Jövőm szempontjából az volt meghatározó, hogy a Rajk László Szakkollégium tagja lettem, a bentlakással együtt járó lehetőségekkel együtt, így részt tudtam venni az igen pezsgő kollégiumi életben. A Rajk egy öngazgató és demokratikus intézmény volt, heti rendszerességgű, éjszakába nyúló, nyitott diákbizottsági ülésekkel. Számos, akkoriban nemcsak egy falusi gye-

rek, de mások számára is nehezen megközelíthető művésszel, tudóssal személyesen találkozhattunk, példaként említhetem Kornai János közgazdászt, Csoóri Sándor író, Szabó Miklós történészt, Kósa Ferenc filmrendezőt, Hankiss Elemér szociológust, a Londonban élő Káldor Miklós nemzetközi hírű közgazdászt, vagy a pályámra igen nagy hatást gyakorló Andorka Rudolfot, aki a szakkollégiumba elhozta a Szociológiai klubot, amelynek ülésein hétről hétre hazai és külföldi tudósok adtak elő. Miután az egyetem egyik kiemelt, sok tanulást igénylő tervgazdasági szakára jártam, de néha haza is kellett utaznom, hogy segítsek a szülőtermesztés aktuális munkáiban, eleinte nehéz volt összeegyeztetnem a kollégium vonzó, sok lehetőséget kínáló közösségi életét a komoly egyetemi elvárásokkal. Nehéz volt megszoknom, hogy az egyetemen nem volt rendszeres, napi számonkérés, hanem csak a vizsgákra kellett felkészülnöm, és bizony volt olyan, hogy egy-egy egyetemi előadást kihagytam. Végül sikerült egyensúlyt teremtenem a kollégiumi sokszínűség és az egyetemnek a tanulással kapcsolatos elvárásai között. A tanulmányaim során komoly matematikai-statisztikai ismeretekre tettem szert – bár a gyakorlati használat megismerése nem volt a képzés erőssége –, a társadalom működésének megértéséhez elengedhetetlen közgazdaságtani és makroökonómiai ismereteket szereztem. Az informális gazdaság működésének tanulmányozása és a háztartások megélhetési startégiáinak kutatása a szociológiai elemzések felé terelt. Persze mindig is foglalkoztatott a társadalmi különbségek mibenléte, az egyénnek a társadalomban elfoglalt helyzetének változása, mobilitása. Ezek a kérdések a szakkollégiumban folyamatosan napirenden voltak, az előadások és a különféle kurzusok, ha nem is helyettesítették a szociológiai képzést, de sok-sok területen sikerült alapos társadalomismerethez jutnom. Megjegyzem, hogy a rendszerváltozás közeledtével generációmnak számos karrierlehetőség is kínálkozott, társaim és ismerőseim közül többen lettek politikusok, üzletemberek. Jómagam inkább az oktatói, tudományos pálya iránt érdeklődtem, és az egyetemi tanulmányaim befejezése után – élve a lehetőséggel – bent maradtam az egyetemen, és egyetemi oktatóként kezdtem el pályafutásomat.

Egyetemi oktatóként milyenek voltak a tapasztalataid, milyen lehetőséged volt a szociológiai, demográfiai kutatásokban részt venni?

Oktatói pályámat Chikán Attila tanszékén kezdtem, majd átkerültem a gazdaságpolitikai tanszékre, ahol gazdaságpolitikát, gazdaságtörténetet oktattam, de igyekeztem olyan témákat is érinteni az ismeretátadásban, mint például a második, az informális gazdaság működésének hatása a gazdasági folyamatokra, vagy a háztartásgazdaság, az otthon végzett munka hozzájárulása a GDP-hez. A „Közgáz” akkoriban nagyon nyitott egyetem volt, folyamatos képzési reformok jellemez-

ték. Fiatal kollégák is kidolgozhattak tananyagot, amit elfogadás után tanítani is lehetett. Így indítottuk el a Családszociológia és háztartásgazdaság kurzust, amely előtanulmánynak bizonyult majdani kutatásaimhoz is. Figyelmem az oktatás mellett egyre inkább a tudományos kutatás felé fordult, amiben nagy szerepe volt annak, hogy együtt dolgozhattam az egyetemen oktató Andorka Rudolffal. Ezt megkönnyítette, hogy az akkori egyetemi struktúra nagyon rugalmas volt, így az engem alkalmazó gazdaságpolitikai tanszék mellett be tudtam kapcsolódni a szociológiai tanszék tudományos kutatásaiba. Andorka Rudolfnak és Vaskovics Lászlónak, a bambergi egyetem professzorának volt egy közös, adatgyűjtésen alapuló kutatása a felnőtté válásról, ezen belül a szülői segítségről. A résztvételt segítették előtanulmányaim és valószínűleg németnyelv-ismeretem is, hiszen német kollégákkal működtünk együtt. Dolgoztam a kérdőív elkészítésén és az adatok elemzésén. Bambergben számos új inspirációt kaptam, hiszen ott akkor már folyt az élettársi kapcsolatban élők követéses vizsgálata, de ott volt korábban professzor Ulrich Beck, aki a nagy hatású *A kockázattársadalom* című könyvet írta, illetve tanszékvezető volt Gerhard Schulze, aki pedig az *Élménytársadalom* című művet írta.

Közvetlenül a rendszerváltás után elindult egy a megítélésem szerint igen fontos kutatás, a *Magyar Háztartás Panel (MHP)*-vizsgálat, amely a háztartásokat követve minden évben mérte a háztartások anyagi helyzetét, a háztartás tagjainak munkapiaci helyzetét, az élettel való elégedettségét. Miután a háztartások működéséről írtam a kisdoktorimat, adódott, hogy részt vegyek ebben a munkában. Igen nagy segítséget jelentett, hogy 1988–1989-ben ösztöndíjjal Frankfurtba kerültem, és ott két féléven keresztül szociológiát tanulhattam, és megismertem a társadalmi jelzőszámok iskolájában igen aktív Wolfgang Glatzert és Roland Habichot. Tőlük tanultam a követéses vizsgálatok módszertanáról, betekintést nyertem az adatgyűjtés, adatfeldolgozás technikáiba, ismereteket szereztem az elemzési lehetőségekről. Az MHP-ban informális módon feladatom volt a német követéses vizsgálat, a GSOEP tapasztalatának összegyűjtése és hazai hasznosítása. Egyébként az is sokat segített, hogy az 1990-es évek elején többször volt lehetőségem vendégkutatóként ismereteket szerezni a bambergi egyetemen, a berlini társadalomtudományi kutatóközpontban (Wissenschaftszentrum Berlin für Sozialforschung, WZB), továbbá ösztöndíjasként az USA-ban. Hamar alapelvem lett, hogy a hazai kutatások során fel kell használni más országok tapasztalatát, meg kell felelnünk a nemzetközi standardoknak, és éppen ezért a hazai tudományos kutatás eredményeit nemcsak itthon, de nemzetközi fórumokon is be kell mutatnunk.

A kutatói pályám első tíz évében a háztartáspanel kapcsán Andorka Rudolffal főként a szegénység természetének megértésével, okainak feltárásával foglalkoztunk. E kutatások nyomán meghatározó felismerésem volt, hogy a szegénység nem egy eleve elrendelt állapot, abba be lehet csúszni, és onnan ki is lehet kerül-

ni. Az is világossá vált számomra, hogy ugyan kevés ezt megerősítő kutatási eredmény létezik, az egyének ambíciójának is van szerepe e nehéz élethelyzetből való kikerülésben, de természetesen a fő determináló tényező a társadalom mindenkori állapota, a szociális háló megléte, és nem utolsósorban a közoktatás helyzete. A demográfia felé tett lépéseimet segítette az, hogy felvettem a kapcsolatot Cseh-Szombathy Lászlóval, akinek hatására sokat foglalkoztam családszociológiai témákkal, például a háztartáson belüli munkamegosztás kérdésével, és meghívást kaptam a családszociológiát megújítani hivatott csoportba, így megismerhettem Somlai Pétert és Buda Bélát is. Ezen érdekes munka közepette ért az a megtisztelő felkérés, hogy pályámat a KSH Népeségtudományi Intézetében folytassam, annak vezetőjeként. A felkérés előzménye az is lehetett, hogy a kutatói munkám során számos esetben együttműködtem a KSH, azon belül a Társadalomstatistikai Főosztály munkatársaival, továbbá Mellár Tamás, a hivatal újonnan kinevezett elnöke ismerte az egyetemi éveim alatt végzett kutatásaimat, oktató munkámat.

Szakmai pályafutásodban jelentős változás lehetett ez a vezetői kinevezés. Melyek voltak az első intézetvezetői tapasztalatok, hogyan sikerült a meglehetősen öntörvényű kutatói attitűddel rendelkező munkatársakkal megtalálni a közös hangot?

Az NKI kutatói közül az egyetemi munkám során egy-egy munkatárs munkáját ismertem viszonylag részletesebben, ennek ellenére ismeretlen közegbe érkeztem. Áttekintve az intézet kutatásait, megismerve a kutatók érdeklődését, gyorsan kiderült, hogy ahány kutató, annyiféle témával foglalkoznak a munkatársak, azaz nagyon szétaprózódottak voltak a tevékenységek, és noha a demográfia klasszikus kérdései a kutatási feladatok közé tartoztak, az intézeti tevékenység nem volt igazán profilírozott. Hogy mitől jó egy kutatóintézet, annak körvonalazásában sokat segített, hogy közelről ismertem a berlini WZB működését, illetve a működésének részleteit illetően tájékozódtam egy, a pályázatok intenzíven hasznosító intézetben, a hágai NIDI-ben is. Úgy gondoltam, olyan programot kell indítanom, amelyhez többen tudnak csatlakozni, és ez az intézeti profilt is markánsabbá teszi. Miután itthon és Európában számos új demográfiai jelenséggel – például az élettársi kapcsolatok és a szingliség terjedése, a mozaikcsaládok megjelenése – szembesült a szakma, és az új jelenségek magyarázatakor gyakran felmerült az értékek és beállítódások szerepe, érdemes volt átfogó, új adatgyűjtést kezdeményezni. Miután alapos ismereteim voltak a követéses vizsgálatok, azon belül a követéses demográfiai vizsgálatok előnyeiről, potenciális lehetőségeiről és nehézségeiről is, szorgalmaztam, hogy az NKI-ban is indítsunk el több kutatási probléma vizsgálatára alkalmas követéses vizsgálatssorozatot. Végül ez lett az

Életünk fordulópontjai elnevezéssel indított, 15 éves időtávval és 5 adatgyűjtési hullámmal bíró saját adatgyűjtésünk. Szerencsénkre ez a kutatás kapcsolódott egy nagy nemzetközi program, a *Generations and Gender Program* elindulásához és működéséhez, amelynek alapító tagja lettem. Adatainkat hozzáférhetővé tettük a hazai és a nemzetközi kutatói közösség számára. Az adatgyűjtés lehetőséget teremtett nemzetközi kapcsolataink bővítésére. Ez nagy jelentőségű volt az intézetben dolgozó kutatók számára, hiszen részt vettünk e lakossági adatgyűjtés minden fázisának a kidolgozásában és végrehajtásában. A kutatók terepmunkát is végeztek, így a kutatói munkájuk során jobban tudták értelmezni a válaszok tartalmát. A vizsgálat számos új felismerést tett lehetővé. Adataink felhasználásával számtalan elemzés, tanulmány, doktori dolgozat és szakdolgozat készült. E vizsgálat lezárultával, hosszas előkészület után 2018-ban a már meglévő tapasztalatok birtokában elindítottuk a *Kohorsz'18 Magyar Születési Kohorszvizsgálat* nevű kutatást és adatgyűjtési programot, amelynek célja a gyermekek pszichoszociális fejlődésének és felnőtté válásának nyomon követése, az azt befolyásoló családi körülmények és társadalmi tényezők feltárása.

Mik voltak a további intézetvezetői tapasztalatok, eredmények, hogyan alakultak a kapcsolatok a KSH-val és az NKI-t körülvevő kutatói környezettel?

A bambergi és a berlini tartózkodásaim alatt kialakult bennem, hogy a hazai kutatásoknak meg kell felelniük a nemzetközi standardoknak, azaz kutatási eredményeinket a nemzetközi, ezen belül az európai kutatási arénában kell elfogadtatni és magunkat megmértetni. A nemzetközi kutatási projekteken való részvétel keretében a legújabb kutatási eredményeket tudjuk nyomon követni, így munkatársaimat mindig arra ösztönöztem, hogy kutatásaikat nemzetközi mérce alapján folytassák. Ha egy kutató konferenciára beküldött pályázatát elfogadták, legyen szó akár előadásról, akár poszterről, a részvételt az NKI anyagilag finanszírozta. Támogattam a módszertani tanulmányokat külföldön és itthon is. Kezdetben a Max Planck Intézet kurzusát is meghívtuk az intézetbe. A konferenciarészvételhez szükséges nyelvtudás javítását az intézet nyelvtanfolyamokkal segítette. Mindezek eredményeként kutatóink már 2010 előtt publikáltak nemzetközileg jegyzett folyóiratokban, akkor, amikor a minősített publikáció Magyarországon még nem volt elvárás. Miért is volt nagyon fontos a nemzetközi teljesítmény? Mert a tudományban ez folyamatos, független minőségértékelést és minőségbiztosítást jelent! Aki vezető folyóiratba küldi be cikkét, az nagy valószínűséggel azt javításra visszakapja, és csak akkor jelenik meg, ha 2-3 pártatlan hozzáértő bíráló elfogadja. Ennél jobb minőségbiztosítás nem létezik! Ugyanilyen fontosnak tartottam, hogy az intézet munkatársai a hazai szakmai nyilván-

nosságban is jelen legyenek. Ennek bejáratott módja volt a hazai folyóiratokban, ezen belül a Demográfia folyóiratban való publikálás. Ezzel a kutatóknak kettős elvárásnak kellett eleget tenniük. A nemzetközi szinten való részvétel egy-egy demográfiai részműben való jártasságot igényelt, a hazai tudományos közélet pedig egy-egy demográfiai téma átfogó ismeretén, a generális megközelítések bemutatásán alapul.

A demográfiai kérdések iránti érdeklődés az új évezredben érzékelhetően nőtt, ugyanakkor azt érzékeltük, hogy a nyilvánosságban számos demográfiai tévhit él, hogy a kutatásaink eredményei kívül maradnak a széles körű nyilvánosságon. Ez előrelépést kívánt a tudománykommunikációinkban: létrehoztuk a népesedési hírlevelet, a Korfát, és a társadalmi jelzőszámok publikációs gyakorlatát meghonosítva elindítottuk a Demográfiai Portré című, háromévente megjelenő periodikát. Ez a periodika a demográfia egyes területein ad közérthető áttekintést a legújabb hazai kutatási eredményekről, népesedési tendenciákról. Ebben igyekeztünk a legfontosabb változásokat a széles értelemben vett nyilvánosság elé tárni, az alapvető mutatószámokat, mint például a teljes termékenységi mutató vagy a születéskor várható élettartam mutatóját közérthetően elmagyarázni, és a vonatkozó tendenciákat bemutatni. Fontosnak tartottam tehát, hogy a tudományos és szakmai közvélemény egyaránt tájékoztatva legyen az intézetben folyó kutatómunkáról és annak eredményeiről.

A KSH-val való kapcsolatunk kiegyensúlyozott és korrekt volt. Az intézet munkájához szükséges adatokat az élő adatkezelési szabályokat betartva kaptuk meg, és az intézet munkatársai számára előnyös volt, hogy konzultálni tudtak az illetékes főosztály munkatársaival. A kölcsönös tájékozódás, a szakmai kérdések megvitatása munkatársi szinten történt meg. A költségvetési támogatást a kormány a KSH-n keresztül nyújtotta, ehhez a hivatal egy-egy adatgyűjtési feladat elvégzésekor forrásokkal is hozzájárult, de azt tudni kell, hogy költségvetésünk kb. egynegyedét mindig külső forrásokból, hazai és nemzetközi kutatói pályázatok elnyerése révén biztosítottuk.

Törekedtem rá, hogy az intézetben jó közösségi légkör legyen, munkatársaim az intézet vezetésével és egymással is működjenek együtt, a fizikai környezetet is úgy alakítottuk ki, hogy a kollégák megfelelő munkafeltételei – például egy-két személyes szobák, közösségi tér – biztosítottak legyenek, ami segíti az egyéni elmélyülést, és lehetővé teszi a személyes kontaktust, a párbeszéd kialakulását. Az intézet kutatóinak teljesítménye jól nyomon követhető nemcsak a publikációik révén, hanem úgy is, hogy minden évben el kellett készíteniük egy részletes beszámolót, továbbá a rá következő év munkatervét. Ezt szükség esetén módosítottuk, és ezek bekerültek az éves beszámolóinkba is, amelyeket a KSH elnöke hagyott jóvá. Ezek az intézeti beszámolók ma is rendelkezésre állnak.

Térjünk át a kutatói tevékenységedre! A szegénységgel kapcsolatos vizsgálódásaidról már volt szó. Úgy látom, hogy intenzíven kezdtél el foglalkozni a párkapcsolati témákkal. Mik voltak e kutatás főbb eredményei?

Az elmúlt évtizedekben jelentős változás volt, hogy nőtt az élettársi kapcsolatok jelentősége, bár ebben az utóbbi években volt némi módosulás, hiszen átmenetileg megnőtt a házasságkötések száma. Az élettársi kapcsolatok elterjedtségének módja különböző volt a skandináv országokban és az Egyesült Államokban. Az előbbiek esetében főleg az értelmiség, különösen az egyetemi ifjúság körében terjedt el ez a párkapcsolati forma, és terjedt tovább a társadalom más rétegeiben. Az USA-ban mindez fordítottan történt: ott elsősorban az alsóbb, elesettebb társadalmi rétegek választották az élettársi kapcsolati formát, és ez terjedt tovább a társadalom felsőbb rétegeiben. Kutatásaink során arra a kissé meglepő eredményre jutottunk, hogy az élettársi kapcsolatok hazánkban is inkább az alsó társadalmi csoportok körében indult hódító útjára. Az évtizedek során ez az együttélési forma egyre elfogadottabbá vált, így ma már a hagyományos környezetben sem kifogásolják az élettársi kapcsolatokat. Hazai sajátosság, hogy az élettársi kapcsolat nem mint első párkapcsolat, hanem mint házasságot követő párkapcsolat jelent meg, ugyanis a házasság felbomlását követően a volt házaspár új párkapcsolataikban nem a házasságkötést, hanem az élettársi együttélést választották. Ma már az első párkapcsolatok kilenczede élettársi kapcsolatként jön létre. Ezek jelentős része próbaházassági jelentéssel (is) bír, hiszen az élettársi kapcsolatban élők fele 5 éven belül, rendszerint a gyermekvállalás közeledtével összeházasodik. Az élettársi kapcsolatok vizsgálatához sajnos nem áll rendelkezésre adminisztratív adatforrás, ezért a fenti adatokat az intézet reprezentatív felvételeiből tudtuk meg. Kutatásaink igazolják a feltételezést, miszerint a házassági kapcsolatok az élettársi együttélésnél stabilabbak. Ez akkor is igaz, ha az eredetileg házasságot kötöttek együttélése továbbra is stabilabb azoknál, akik élettársi kapcsolatból váltottak át házasságra. A 2010-es évek végén jelentős trendforduló történt a házasságkötések számának növekedésében, aminek alakulásában több tényező is szerepet játszott. Az egyik, hogy itt is volt egy halasztás, és a régóta halogatott házasságok megkötöttek, ám ennél jelentősebb szerepet játszhattak az anyagi kedvezményeket nyújtó kormányzati intézkedések és a gazdasági válság utáni javulás, illetve a párok a stabilitás iránti fokozódó igénye. A párkapcsolatok kutatása révén természetesen jutottam el a termékenység vizsgálatához.

Melyek voltak a termékenység vizsgálatának eredményei?

A klasszikus elemzéseken túl elsősorban a gyermekvállalási szándék kérdésével foglalkoztam, ami a követéses adatgyűjtés bázisára támaszkodott. A magyar tár-

sadalomra is jellemző, hogy a szándékok meghaladják a majdani gyermekvállalást: vizsgálataink azt mutatták, hogy azoknak a nőknek és férfiaknak, akik azt mondták, hogy három éven belül szeretnének gyermeket, egyharmaduknak született gyermeke három év után. Persze olyanoknak is lett gyermekük, akik nem tervezték, vagy akiknek időközben a terveik változtak meg. Összességében tehát úgy véljük, hogy a szándékok megvalósulása társadalmi szinten magasabb. A gyermekvállalási szándékok megvalósulása több tényezőtől is függ. Ezek közé tartozik a párkapcsolati helyzet, a házasságban élés, az első gyermek megléte, a stabil, kiegyensúlyozott életmód, és nem utolsósorban a jövedelmi, lakhatási körülmények. Az is befolyásoló tényező, ha a társadalmi-gazdasági változások sebessége túl gyors, hiszen az ahhoz történő alkalmazkodás csökkentheti a gyermekvállalást. Ugyanakkor a kiegyensúlyozott gazdasági növekedés, egyes kormányzati intézkedések pozitívan hathatnak a gyermekvállalásra, bár az utóbbi hatás vizsgálatára kevés empirikus adat áll rendelkezésre. Ezek közé tartozik az az eset, amikor kimutatható volt az 1992-ben hozott jóléti intézkedés eredménye, amely lehetővé tette, hogy a szülő a harmadik gyermek után akár annak nyolcéves koráig is otthon maradhasson, aminek eredményeként az alapfokú végzettségűeknél növelte a harmadik gyermek vállalásának esélyét. Ugyanakkor a Bokros-csomag negatív hatása a közép- és a felsőfokú végzettségű nők termékenységére egyértelműen kimutatható. Ezenkívül vizsgáltuk az ún. akaratlagos gyermektelenség kérdését is, és azt találtuk, hogy míg korábban ez a hozzáállás nem volt jellemző a magyar fiatalokra, addig mostanában kialakult egy csoport, akik nem terveznek gyermeket. Magyarországon a termékenység alakulása európai összehasonlításban átlagosnak tekinthető, sőt 2011 után emelkedett a teljes termékenységi arányszám, de 2021 óta újra csökken. A születések számát az is viszszafojtja, hogy folyamatosan csökken a szülőképes korban levő nők száma és aránya. A közeljövőt tekintve azt mondhatom, hogy a magyarországi népességcsökkenés lassításához szükséges lenne, hogy a teljes termékenységi arányszám emelkedjen, folyamatosan javuljon a születéskori várható élettartam, és enyhe bevándorlási többlet legyen.

Az elmúlt négy évtized alatt számos más kérdésre is kerestem választ. Mindig is érdekelt, hogyan változnak az attitűdök és az értékek, és ezek miként befolyásolják a cselekvéseinket, de csak mostanában tudtam tanulmányokat publikálni a családi és a nemi szerepekről. Az apakutatás egyik izgalmas eredménye, hogy nemcsak a nőekkel, de a férfiakkal szemben is kettős elvárás él a hazai népességben: nyújtsanak biztonságot, és egyben legyenek odafigyelő apák, akik a gyermekek mindennapi ellátásában és nevelésében is részt vesznek.

Az oktatási tevékenységed egész pályádon végigkísért, a kutatási eredmények hogyan épültek be az oktatási tematikába, módszereibe?

Valóban, a kutatói munkám mellett oktatok is, már hosszú évek óta tanítok a Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar szociológiai tanszékén, alap-, mester- és doktori képzésében egyaránt. Az oktatandó tematika illeszkedik a kutatási témáimhoz, felöleli a demográfiai ismeretek körét, a jövedelmi egyenlőtlenségek és a szegénység témakörét, illetve a társadalmi jelzőszámok jellemzőit, így az órán a hallgatók ismereteket szerezhetnek a gazdasági növekedés és a jólét kapcsolatáról, a munkapiac és az újraelosztás működéséről. Az alapképzésen és részben még a mesterképzésen is azt tekintem fő küldetésemnek, hogy leépítsem a hallgatók számokkal szembeni averzióját, mert az bizony jellemző. Mester- és doktori képzésen többször tanítottam sokváltozós elemzéseket. Most a népesedés elméleti megközelítéseiről és a termékenység témájában van órám. Folyamatosan tanítok kutatásmódszertant is. Összességében igyekszem azt a szemléletet közvetíteni, hogy a számok nem önmagukban érdekesek. Akkor viszont igen, ha rendelkezünk elméletekkel, ismerjük az adott területre vonatkozó szakirodalmat. Azok alapján lehetnek feltételezéseink, ezek ugye a hipotézisek, ekkor viszont az adatokkal ellenőrizhetjük, mely előzetes elképzeléseket kell elvetnünk, és melyeket tudjuk megerősíteni.

Minden egyes órára készítek prezentációt, amelyeket aztán felteszek a Teams-csoportokba. Ott találják meg a hallgatók a követelményeket és az elolvasandó szakirodalmat, így számukra minden elérhető online is. A tanszék vezetése az óráimmal kapcsolatos általános irányelveken túl a tantárgy tematikájába, az alkalmazott módszerekbe nem szól bele, így nagy oktatói szabadságot élvezek ezekben a kérdésekben. Sajnos a mai hallgatók nem elég türelmesek ahhoz, hogy hosszabb irodalmakat olvassanak el, ezért igyekszem a legfontosabb irodalmakra szorítkozni. Preferálom a személyes oktatást, de természetesen – különösen a Covid19-járvány alatt, óta – a távoktatás eszközét is igénybe veszem néha. A legfontosabb tananyagfejlesztésem Andorka Rudolf *Bevezetés a szociológiába* című tankönyve második, átdolgozott és bővített kiadásának szerkesztése volt, amelybe 10 kiegészítő fejezetet írtam az aktuális hazai és nemzetközi tendenciákról. Ismereteim szerint *A szegénység változó arcai* című monográfiámat, a Demográfiai Portré egyes fejezeteit számos egyetem tankönyvi fejezetként használja. Folyamatosan figyelem a legújabb társadalmi és demográfiai jelenségeket, tendenciákat, amelyeket igyekszem beépíteni oktatási programomba.

Nyugdíjas éveidhez közeledve milyen terveid, lehetőségeid vannak a demográfiai kutatás, oktatás terén, mivel töltöd a szabadidődet?

Úgy látom, hogy az elkövetkező néhány évben még nem lesz jelentős változás az életemben, folytatom az eddigi kutatási, oktatási tevékenységeimet. Azáltal, hogy már nincsenek vezetői feladataim, még több időt tudok fordítani ezekre a munkákra. Két hazai kutatási pályázattal rendelkezem, amelyek 2028-ig tartanak, addig továbbra is részt kívánok venni a hazai és a nemzetközi tudományos szervezetek, a Népeség Tanulmányozásának Európai Társasága, az MTA IX. osztálya, valamint az MTA Demográfiai Állandó Osztályközi Bizottság és a Szociológiai Tudományos Bizottság munkájában. Folyamatosan kapok bírálatra szakcikkeket, így ezek se engednek unatkozni. Régi törekvésem, hogy a demográfia önálló tudományként legyen elismerve, ne csupán a szociológia egyik részterületként tekintsenek erre a diszciplínára. Ezt az elképzelést próbálom képviselni a tudományos és az oktatói munkám során. Világunkban számos új téma merül fel, amelyekkel a jövőben foglalkozni kívánok, ilyen például a felgyorsult világ hatása a demográfiai magatartásra. Az az aktuális kérdés is izgat, hogyan lehetséges, hogy a fejlett, alacsony egyenlőtlenséggel, kiegyensúlyozott nemek közötti viszonyokkal rendelkező skandináv államokban jelentősen csökkent a születésszám, és ennek mi lehet az oka.

Fontos a családommal együtt töltött idő, feleségemmel szívesen utazunk itthon és külföldön, nem kihagyva a múzeumokat. Szeretek kerékpározni is. Több időt tudok majd eltölteni nem is csak a gyerekekkel, hanem a már köztünk lévő és megszületendő unokákkal. Kutatói és oktatói munkám is igényli, de szívesen is olvasok szép- és tudományos irodalmat egyaránt, hogy tájékozott legyek az izgalmas és a jövő generációk életét is befolyásoló történetekről, folyamatokról. A gyermekeimnek azt szoktam mondani, szerencsés vagyok, mert a munkám egyben a hobbim is. Repül az idő, amikor egy-egy hipotézist tesztelve faggatom az adatokat.

Köszönöm a beszélgetést, jó egészséget kívánok!